ISSN 2231-5063 Impact Factor : 4.6052(UIF) Volume - 6 | Issue - 5 | November - 2016

GRT Golden Research Thoughts

सोलापूर जिल्ह्यातील असंघटित क्षेत्राच्या स्थितीचा अभ्यास

प्रा.शोभा विष्णुपंत खंदारे
अर्थशास्त्र विभाग, विठ्ठलराव शिंदे कला महाविद्यालय, टेंभुर्णी, ता.माढा जि.सोलापूर.

सारांश

सोलापूर जिल्हा आवर्षण प्रवण असून जिल्ह्यात कोरडवाहू फळबाग लागवड मोठया प्रमाणावर झाली आहे.जिल्ह्यात अल्पभूधारक, सीमांत शेतकऱ्यांचे प्रमाण अधिक असून शेतमजूर व भूमीहिन शेतमजूरांचे प्रमाण सर्वाधिक आहे.जिल्ह्यात हॉटेल, वीटभट्टया, आस्थापन, लघु व □ुटीरोद्योग व्यापार यांचा विकास झाला आहे.इतर अनेक क्षेत्रात काम करणाऱ्या □ामगारांचे प्रमाण अधिक असून जिल्ह्यात बीडी उद्योग, चादर, वाईन, मनुके असे उद्योग विकसित झाले असूनहे उद्योग असंघटित क्षेत्रात येतात.शिवाय किरकोळ □ाम करणारे कामगार व नियमित पण असंघटित कामगारांचे प्रमाण अधिक आहे.त्यामुळे मालक वर्ग या कामगारांचे वे□वेगळया मार्गाने शोषण करताना दिसून येतात.

Key word - अवर्षण प्रवण - □मी पावसाचा प्रदेश
आस्थापन - उद्योगसंख्या,
उदारीकरण - आयात-निर्यातीवर निर्बंध -नस□
निर्गुंतवणुक - सरकारी उद्योग काही प्रमाणात / संपूर्ण उद्योग खाजगी मालकीचा □र□

प्रस्तावना Introduction

भारतीय अर्थव्यवस्थेचे महत्त्वाचे वैशिष्ट्ये म्हणजे बहुसंख्य लोक असंघटित क्षेत्रात □ार्यरत आहेत.या क्षेत्रातील कामगार सर्वाधिक गरिब असूनते दारिद्र्यरेषेखालचे जीवन जगत आहेत.सन १९९१ नंतर भारतामध्ये जागतिकीकरण, खाजगीकरण व उदारीकण (LPG Model) स्विकारण्यात आले.परिणामीसरकारी उद्योगात निर्गुंतवणुक धोरण स्विकारण्यात आले.परिणामीसरकारी उद्योगाचे □ासगीकरण करण्यात आल्याने असंघटित □ेत्र वाढत गेले.सन १९९१ आधी ७९ टक्के असणारे असंघटित क्षेत्र १९९१ नंतर ९३ टक्के झाले.तर संघटित क्षेत्राचा हिस्सा □वळ ७ टक्के राहिला आहे.याचाच अर्थ भारतीय अर्थव्यवस्थेत एकूण असंघटित □ामगारांचे प्रमाण ४० कोटी असून राष्ट्रीयउत्पन्नातील हिस्सा ६० टक्के आहे.तरीही देशाच्या वार्षिक अर्थसंकल्पात या क्षेत्राच्या वाटयाला केवळ १०० कोटी रुपये आले आहेत.याचाच अर्थ प्रत्येक असंघटित □ेत्रातील कामगारांच्या वाटयाला □वळ २.५ रु.येतात.यावरुन असे दिसून येते की, शासनाचे या क्षेत्राकडे दुर्लक्ष आहे.

राष्ट्रीय नमुना पाहणीनुसार (NSS) २००९-२०१० नुसार देशातील एकूण रोजगार ४६.५ कोटी असून पैकी २.८ कोटी संघटित □ेत्रात व ४३.७ कोटी असंघटित क्षेत्रात आहे.यापैकी ४.४१ कोटी रोजगार बांधकाम □ेत्रात उपलब्ध आहे."Report on condition of work promotion of live hood in unorganized sector" च्या अहवालानुसार २००५ मध्ये एकूण रोजगार ४५८ दशलक्षहोता. त्यापैकी ३९५ दशलक्ष असंघटित क्षेत्राततर ६३ दशलक्ष संघटित □ेत्रात उपलब्ध आहे.३९५ दशलक्ष □ाम□ारांपै□ी २५३ दशल□ □ाम□ार शेतीक्षेत्रात कार्यरत आहेत.याचाच अर्थ असंघटित कामगारांमध्ये शेतीक्षेत्राचा हिस्सा □ूपच मोठा आहे.

सन २०११ च्या जनगणनेनुसार भारताची एकूण लोकसंख्या १२१ कोटी असून महाराष्ट्राची लोकसंख्या ११.२३ कोटी आहे.म्हणजेच एकूण लोकसंख्येच्या ९.३

टक्के लोकसंख्या महाराष्ट्रात असूनत्यातील ४५ टक्के म्हणजे निम्म्यापेक्षा थोडी जास्त आहे.उर्वरीत लोकसंख्या अनुत्पादक आहे.राष्ट्राच्या विकासात उत्पादन कामगारांचे योगदान महत्त्वाचे आहे.श्रमिकांच्या श्रमातुन उत्पादनाची प्रक्रिया सतत चालू राहते.या उत्पादन प्रक्रियेतुन देशाचा विकास होत असतो. नमुना पाहणीच्या नव्या पाहणीनुसार देशात ९३% कामगार असंघटिततर ७% कामगार संघटित क्षेत्रात कार्यरत आहेत.

अभ्यासाची उद्दिष्ट्ये

१. सोलापूर जिल्ह्यातील असंघटित क्षेत्राचे महत्त्व अभ्यासणे
२. सोलापूर जिल्ह्यातील असंघटित क्षेत्राचीस्थिती अभ्यासणे

संशोधन पध्दती

प्रस्तुत शोधनिबंध लिहिण्यासाठी दुय्यम साधनांचा वापर करण्यात आला आहे.यात पुस्तके, मासिके, साप्ताहिके, इंटरनेटचा वापर रण्यात आला आहे.

असंघटित क्षेत्राचीसंकल्पना concept of unorganized sector.

Central statistical organization (CSO) च्या मते ज्या आस्थापनेत (छोटे उद्योग) १० कामगार + यंत्राचा वापर ला जातो किंवा २० कामगार ज्यात यंत्राचा वापर नसतो अशा आस्थापनेला असंघटित क्षेत्र म्हणतात. असंघटित क्षेत्रातील कामगारांना सामाजिकसुरक्षिततेच्या सोयी लागू नसतात.हे कामगारतात्पुरत्या स्वरुपात अथवा कंत्राटी पध्दतीने काम रारे असतात. या क्षेत्रात रिक्षाचालक, विविध प्रकारचे वाहन चालवणारे ड्रायव्हर, अपंग, कष्टकरी, कटारी, मोलकरीण, भंगारवाले, बांधकाम मजूर, रोजंदारीवर काम रणारे मजूर, बांधकाम क्षेत्रातील काम करणारे मजूर, गवंडी, सेंट्रींगची कामे करणारे वाळु वाहतुक करणारे, गारमेंट कामगार, नाका कामार, घरकामगार, रेतीवाले, खडीवाले, खडीफोडणारे, विटभट्टी, नियमित व अनियमित कामगार, कंत्राटी पध्दतीने काम करणारे कामगार, स्त्री व पुरुषांचा समावेश होतो. थोडक्यात भारतीय अर्थव्यवस्थेत मोठया उद्योगातील कामगारांपासूनते छोटया उद्योगातील कामगारांपर्यंतते शेतकरी व शेतमजुरांचा समावेश असंघटित क्षेत्रातहोतो.

असंघटित क्षेत्राची व्याख्या

NSSO नेI LO असंघटित क्षेत्राचे दोन भाग केले आहेत.

१.असंघटित क्षेत्र म्हणजे खाजगी आस्थापना म्हणजेचा खाजगी उद्योग ज्या उद्योगात घरातील व्यक्ती गुंतलेल्या असतात. या आस्थापनेतील व्यक्ती वस्तु व सेवांचे उत्पादन करतात व विक्री करतात.व्यवसाय वैयक्तिक किंवा भागीदारीमध्येसुरू करता येतात.या आस्थापनेत १० किंवा १० पेक्षा कमी कामगार कार्यरत असतात.

"The unorganized sector of all unincorporated private enterprise owned by individuals or household engaged in the sale and production of goods and services operated on a proprietary or partnership basis and with less than ten total workers."

२. असंघटित क्षेत्रात कामगार की जे एखाद्या असंघटित उद्योगात किंवा घरगुती उद्योगात काम करतात त्या कामगारांना नियमित कामगारांना मिळणाऱ्या सामाजिकसुरक्षितता व कायदे (सुविधा) मिळत नाहीत.

Unorganized workers consist of those working in the unorganized enterprises or households, excluding regular workers social security benefits and the workers in the formal sector without any employment social security benefits.

वरील व्याख्येवरुन असे म्हणता येईल की, असंघटित क्षेत्रातील मालक वर्ग आपल्या कामगारांना कामाबद्दलची सुरक्षितता देत नाही.तसेच कोणत्याही सामाजिकसुरक्षिततेच्या सोई पुरवत नाहीत.शिवाय किमान वेतनापेक्षा कमी वेतन दिले जाते.थोडक्यात कामाचे तास, ामाचे ठिकाण, वेतन, कामाबद्दलची सुरक्षितता इ.बद्दल कामगारांची पिळवणुक केली जाते.

सोलापूर जिल्ह्यातील असंघटित क्षेत्राचे महत्त्व Importance of unorganized sector in Solapur District.

सोलापूर जिल्हा अवर्षणप्रवण असून कोरडवाहू शेतीचे प्रमाण अधिक आहे.परिणामी शेती उत्पादनात मागासलेपणादिसून येतो.यावर मात करण्यासाठी रोजगारहमी योजना अंतर्गत कोरडवाहू फळबाग लागवड रण्यात आली आहे.कोरडवाहू फळबाग लागवडीमुळे जिल्ह्याच्या पिक आकृती बंधात (Cropping Pattern) ुप मोठे बदल झाले आहेत.विशेष म्हणजे माढा व पंढरपूरतालुक्यात सिंचन सोई वाढल्याने इतर तालुक्याच्या तुलनेत या दोन तालुक्याच्या ठिबक आकृती बंधात खुप बदल झाले आहेत.माढातालुक्यात अन्नधान्य, कडधान्य, भरडधान्य या

पिकाखालील क्षेत्र कमीहोऊन ऊस पिकाखालील क्षेत्र वाढले आहे.पंढरपूरतालुक्यात द्राक्ष, डाळींब, सिताफळ व बोर उत्पादन घेतले जाते.द्राक्ष लागवड उत्तरसोलापूर, बार्शी, पंढरपूर, नान्नज या भागात अधिक प्रमाणात दिसून येते.जिल्ह्यातुन कोरडवाहु फळबागेतुन फळे व फुले निर्यात ली जातात.

जिल्ह्यातील बीडी उद्योग शेतीवर आधारीत उद्योग असून शेतकऱ्याकडूनतेंदूची पाने खरेदी करून बीडी वळली जाते.या उद्योगात अकुशल महिला कामगार कार्यरत आहेत.जिल्ह्याची ५० ते ६० टक्के अर्थव्यवस्था बीडी उद्योगावर अवलंबून आहे.एकूण कामगारांपैकी ८० लाख कामगार बीडी उद्योगात असून तंबाखू उत्पादनापैकी ४० टक्के तंबाखू बीडी उद्योगासाठी वापरली जाते.२० टक्के उत्पादन सिगारेटसाठी वापरले जाते. बीडी उद्योगात महिला स्वतःच्या घरीची बीडी वळण्याचे काम करतात. या महिला कामगारांचा आर्थिक व सामाजिकस्तर अतिशय ालचा आहे.हे बीडी कामगार असंघटित क्षेत्रात येतात.

सोलापूर जिल्ह्यातील जिल्हा उद्योग केंद्र, जिल्हा आग्रणी विकास योजना, आग्रणी बँक, स्थानिक महामंडळे यांच्यामार्फत स्वयंरोजगार रण्यासाठी लाभार्थ्याला लाभ देण्यात आला. सन २०११-१२ मध्ये लाभार्थ्यांची एकूण संख्या ६५१५ असून स्वतःच्या भांडवलावर स्वयंरोजगार रणाऱ्यांची संख्या मोठी आहे. स्वयंरोजगार, व्यापार, आस्थापना इ. असंघटित क्षेत्रात येतात.

जिल्ह्यात रोप निर्मिती, मटन प्रक्रिया, तेल व चरबी यांचे उत्पादन, दुग्धजन्य उत्पाउन, पीठ गिरण्या, सतातगे, लोकर उत्पादन, घोंगडी उत्पादन, कातडी कमावणे, लाकुड गिरण्या, कागदी वस्तु, मुलभुत रसायने, कंपाऊंड व सिंथेटीक उत्पादने, विद्युत उत्पादने, यंत्रे, यंत्राचे सुट्टे भाग, मोटार वाहनाचे सुट्टे भाग, फर्निचर, मोटार वाहन दुरूस्ती, विविध क्षेत्रात काम करणारे कामगार या सर्वांचा समावेश असंघटित त्रातहोतो. सन २०१० मध्ये वरील क्षेत्रात काम करणाऱ्या कामगारांची एकूण संख्या ३३११ असून या कारखान्यात २६४८७ कामगार कार्यरत आहेत.या सर्व उत्पादनामुळेसोलापूर जिल्ह्याच्या अर्थव्यवस्थेला चालना मिळाली असून या कार्यातुन लोकांच्या अनेक गरजा भागवल्या जातात.

जिल्ह्यात बांधकाम उद्योगतेजीत असूनसेंट्रींगची कामे करणारे गवंडी, कंत्राटदार, वाहतुकदार, खड्डे खोदणे, वाळु चाळणे, वाळु विक्री व खडी क्रशर, लोखंड, सिमेंटची विक्री करणारेहे सर्व कामगार या क्षेत्रात कार्यरत आहेत.

जिल्ह्यात नोंदणीकृत व अनोंदणीकृत विटभट्ट्या, विटांचे उत्पादन करत असून या उद्योगात अकुशलस्त्री-पुरूष व बालके कार्यरत आहेत.शिवाय विटा भाजण्यासाठीसरपण, माती, राख इ.ची वाहतुक करणारे कामगार वेगळे आहेत.

जिल्ह्यात राज्यमार्ग व हायवेवर हॉटेल, ढाबे, भोजनालये, चहापान, नाष्टाहा व्यवसाय ही जोरात चालतो.शिवाय लहान मोठे दवाा-ने, हॉस्पीटल, मल्टीस्पेशालीटीहॉस्पीटल जिल्ह्यातील जनतेला आरोग्यविषयक सेवा पुरवतात.या क्षेत्रात ाम करणारे डॉक्टर, नर्स, वॉर्ड बॉय, आया, पॅथॅलॉजीक लॅब, ॲम्ब्युलन्स ड्रायव्हर इ. कामगार कार्यरत असूनया क्षेत्रात कुशल व अकुशल कामार कार्यरत आहेत.

जिल्ह्यातील ६५ टक्के अर्थव्यवस्था शेतीवर अवलंबुन असून यात मध्यम शेतकरी, सीमांत व अल्पभूधारक शेतकरी, शेतमजुर व भूमीहीन शेतमजूर यांची संख्या मोठी आहे.

सोलापूर जिल्हयाची असंघटित क्षेत्राचीस्थिती :-

जिल्हयात वर नमूदकेलेली सर्व कामे असंघटित क्षेत्रात केली जातात.त्यामुळे जिल्ह्याच्या प्रत्येक क्षेत्रात असंघटित कामगारां-ना महत्वाचे स्थान आहे.जिल्ह्यातील विविध क्षेत्रात काम करणाऱ्या कामगारांचा आढावा खालीलप्रमाणे घेता येईल.

सोलापूर जिल्ह्यातील महत्वाच्या उद्योग गटाुसार कृषी व बिगरकृषी आस्थापाची व कामगारांची संख्या.

अ-नु	घटक	आस्थपणेवरील कामगार		एकूण
		ामी	-ाारी	
१	षी	१४२९६ (९३.२३)	१०३८ (६.७)	१५३३४ (१००%)
२	ा-िाज उत्पादन व खाणकाम	५० (६४.१०)	२८ (३५.८९)	७८ (१००%)
३	वस्तू निर्मा	२३२५४ (३४.१९)	४३३५० (६५.६६)	६६६०४ (१००%)
४	विज,गॅस,पाणी पुरवठा	३८९ (३५.८८)	६९५ (६४.११)	१०८४ (१००%)
५	बांधाम	८६० (६४३८३)	४८३ (३५.९६)	१३४३ (१००%)
६	घाऊक व्यापार	१८६६	३०१८	**४८८४**

		(३८.२०)	(६१.७९)	(१००%)
७	ि□र□ाेळ व्यापार	१७२५७ (४५३५)	२१०४१ (५४.४)	**३८२९९** (१००%)
८	उपहारगृहे व हॉटेल्स	९३६७ (४०.००)	४७४९ (५८.४२)	**८४१६** (१००%)
९	वाहतूक, साठवण व गोदाम	२०६७ (४२)	२८५४ (५७.९९)	**४९२१** (१००%)
१०	दळ□ वळ□	१२१८ (४१.३८)	१७२७ (५८.६४)	**४९२१** (१००%)
११	वित्त,विमा,स्थावर सं□या	६०९१ (४७.०७)	६८४८ (५२.९२)	**१२९३९** (१००%)
१२	सामूहिक,सामाजिक व व्यक्तिगत सेवा	५२९८ (५९.४१)	३६१ (४०.३८)	**८९१७** (१००%)
१३	इतर सेवा	३०१७० (४४.५६)	४२९८५ (५५.५३)	**१३१५५** (१००%)
१४	**एकूण**	**१०६४८३**	**१३२४३६**	**२३८९१९**

संदर्भ-अर्थ व सांख्यिकी संचलानलय ,महाराष्ट्र शासन आर्थिक गण-ा २००५

सोलापूर जिल्हयाचा असंघटित घटाकाचा विचार करता कृषी, खनिज, वस्तू , गॅस पाणी पुरवठा बांधकाम, घाऊक व्यापार, साठवण, □ादाम दळणवळण, वित्त, विमा, स्थावर मालमत्ता, व्यावसायिक सेवा सामाजिक व व्यक्तीगत सेवा व इतर घटकात ग्रामीण भागात कृषीक्षेत्राचा हिस्सा ९३.२३% असू-न -ना□री □त्राचा हिस्सा ६.६७% आहे वरिल असंघटीत कामगारांचा ग्रामीण हिस्सा ५५.४३% आहे.थोडक्यात वरिल सर्व घटक असंघटित क्षेत्रात कार्यरत आहेत.वरिल तक्त्यावरू-न निदर्शनास येते की ग्रामीण क्षेत्रापेक्षा-ना□री □त्रात असंघटीत कामगारांची संख्या आहेत.

मुख्य व सीमांतक कामगार व इतर विविध क्षेत्रातील स्वयंउदयोजक व कामगार

सोलापूर जिल्हयात मुख्य व सीमांतक स्वयंउदयोजक व त्यात कार्यरत असणाऱ्या कामगारांचातपशील पूढीलप्रमाणे

तक्ता क्र.२

स्वयंउद्योजक व मुख्य व सीमांतक शेतकरी व शतमजुरांचीस्थिती

अ.क्रं	घटक	उदयोजक व कामगार	एकूणाची टक्केवारी
१	दु□ानातील कामगार	**५०९७१**	**३.९३%**
२	व्यापारी संस्था	**४७६५०**	**३.६७%**
३	चित्रपटगृहे, VDO केंद्र,केबल चालक फिरत चित्रपटगृहे इ.	**९५०**	**००.५%**
४	मुख्य व सिमांतक शेतकरी	**६३७,२५०**	**४९.२०%**
५	मुख्य व सिमांतक शेतमजूर	**५५८२५४**	**४३.१०%**
६	एकूण	**१२९५०७५**	**१००%**

स्रोत-सन २०११ ची जन-□□-ना वि जिल्हा रोजगार व स्वयंम रोजगार केंद्र.

तक्ता क्रंमांक २ वरून मुख्य व सीमांत शेतकऱ्याचे प्रमाण ४९.२० टक्के असून मुख्य व सीमांतक शेतमजूराचे प्रमाण ४३.१० टक्के आहे.या दोहोचे एकूण प्रमाण ९२.०३ टक्के आहे.त्यांांतर दुकान व्यापारी संस्था व चित्रपटगृह यांचे प्रमाण अनुक्रमे ३.९ टक्के ३.६७ व ०.०७ टक्के असे आहे. वरील सर्व घटक असंघटित क्षेत्रात कार्यरत आहेत.

जिल्ह्यात कृषी व बिगर कृषी, खाजगी आस्थापना व सहकारी व घरगुती व इतर काम करणाऱ्या असंघटित क्षेत्राचा लेखाजोखा □ालील तक्त्यावरू स्पष्ट करता येईल.

तक्ता क्रं.३

अ-नु.	उदयोग	उदयोगाची संख्या	उदयोगाची टक्केवारी
१	स्वयंमकार्यतर घटक	८९३५०	(८.८६)
२	आस्थाप-ना	६७७९२	(६.७२)
३	सह□ारी	२४६८	(०.२४)
४	□ाजगी	१४४९४९	(१४.३८)
५	घरगुती उदयोग	७११०६	(७.०५)
६	इतर कामकरणारे	६३१७०५	(६२.७०)
७	एकूण	१००७३७०	(१००)

स्रोत - अर्थ व सांखिकी संचालनालय, महाराष्ट्रशास-न

□षी उत्पादन व मळे वगळून कृषी संबंधीत उदयोग
पगारावर एकही कर्मचारीनसलेले उदयोग
पगारावर एकतरी कामकरणारे कामगार
तक्ता क्रंमांक ३ वरून स्वयंम कार्यरत उदयोग (८.८६ टक्के) आस्थापणा ६.७२ टक्के,सहकारी ०.२४ टक्के व इतर कामकरणारे कामगार ६२.७० टक्के अशी विभागणी केली आहे.वरील तक्त्यावरून असे म्हणता की,इतर कामकरणाऱ्या कामगारांचे प्रमाण सर्वातजास्त आहे.

साखरउदयोगातील कामगार -

सोलापूर जिल्ह्यात साखर कारखान्यात काम करणाऱ्या नियमीत कामगारांची संख्या ४१४७ असूनहंगामी कामगारांचे प्रमाण ५००१ हजार आहे.

नोंदणीकृत घरकाम करणारे व बांधकाम करणारे काम□ार-

घराबाहेर काम करणाऱ्या स्त्रियांना घरकामात मदत करणारा महत्वाचा घटक म्हणजे घर काम करणारे कामगारहोय. जिल्ह्यात □ामगार कल्याणकारी मंडळाकडेनोंद झालेले घर कामगार व जिल्ह्यातील बांधकाम क्षेत्रात कार्यरत आसणारे कामगार आढावा खालील प्रमाणे.

तक्ता क्रंमांक ४
नोंदणीकृत घरकामकरणाऱ्या व बांधकाम करणाऱ्या कामगाराचातपशील.

अ-नु.□	वर्ष	घरकाम करणारे कामगार	बांध□ाम □र□ारे □ाम□ार
१	२०११-१२	निरं□	१८३७
२	२०१२-१३	११०८९	३७३९
३	२०१३-१४	२४७७	४३४९
४	२०१४-१५	२९२७	६८९६
५	२०१५-१६	१६७५	७९०१
६	**एकूण**	**१८१०२**	**२४७२२**

तक्ता क्रमांक ४ मध्ये सन २०११ ते १२ सन २०१५-१६ मध्ये महाराष्ट्र इमारत इतर बांध□ाम □ाम□ार □ल्या□□ारी मंडळसोलापूरकडे शैक्षणिक अर्थसहाय्य योजना, मृत्यूसंबंधी अर्थसाहय योजना, आरोगयविषयक, कुटूंब नियोजनप्रोत्साहन,आपघातीविषयक, विवाहविषयक अशा विविध योज-नांचा लाभ घेण्यासाठी घरकाम व बांधकाम कामगारांनी या कार्यालयाकडेनोंद केली आहे या नोंदणीकृत □ामगारात घरकामकरणाऱ्या एकूणनोंदणीकृत कामगारांची संख्या १४१०२ असून त्यात एकाच पुरुष कामगाराचीनोंद आहे.बाकी सर्व स्त्रिया आहेत.तसेचनोंदणीकृत बांधकामकरणाऱ्या कामगारामध्ये एकूणांेद झालेल्या कामगाराची संख्या २४७२२ एवढी आहे या एकूण कामगारामध्ये स्त्रिया व पुरुष कामगारांचा समावेश आहे.

जिल्ह्यात कामगार कल्याणकारी मंडळाकडे-नोंद झालेल्या कामगारांपेक्षा घरकाम व बांधकामक्षेत्रात हजारो संख्येने कामगार काम करताना दिसतात.

सोलापूर जिल्ह्याच्या असंघटित क्षेत्राचे महत्व पहाता शेतीक्षेत्रातसीमांत शेतकरी, अल्प भुधारक शेतकरी, शेतमजूर यांची संख्या आधिक आहे.तसेच छोटे उद्योजक, स्वयंजरोजगार करणारे, आस्थापाात काम करणारे कामगार यांची संख्या जास्त आहे.थोडक्यात जिल्ह्यातील वरील प्रत्येक क्षेत्रात काम करणाऱ्या कामगाराचे महत्व sआहे. प्रत्येक कामगार व घटक असंघटित असला तरी जिल्ह्याच्या आर्थिक विकासात व आर्थिक Activity मध्ये यांना मोलाचे स्थान आहे.त्याशिवाय सर्वसामान्यांचे उद्योग व व्यवसायाचे दैनिक व आवश्यक गरजा भागवण्याचे कामहे क्षेत्र पार पाडते म्हणूनच जिल्हयात असंघटित क्षेत्राला महत्वाचे स्थान आहे.

निष्कर्ष

१. जिल्ह्यात कोरडवाहु फळबारग लागवड केल्यामुळे पिक आकृतीबंधात बदल झाल असून अन्नधान्य, कडधान्य व भडधान्याऐवजी ऊस, विविध फळबागा, द्राक्ष, बोर, डाळींब यांचे उत्पन्न घेतले जात आहे.
२. जिल्ह्यात सर्वात मोठा उद्योग म्हणजे बीडी उद्योगहोय. या उद्योगात अकुशल महिलांना घरबसल्या बीड्या वळुन देतात व त्यांना आर्थिक उत्पन्न मिळते.मात्र यांची आर्थिक व सामाजिकस्थिती अतिशय हलाखीची आहे.
३. जिल्ह्यात दुकानदार, आस्थापना, कुटीरउद्योग, स्वयंरोजगार करणारे व्यापारी यांची संख्या मोठी असूनहे सर्व असंघटित क्षेत्रात कामे करतात.
४. जिल्ह्यात सीमांत शेतकऱ्यांचे प्रमाण ४९.२० टक्के असूनसीमांत शेतमजुरांचे प्रमाण ४३.१० टक्के आहे.थोडक्यात असंघटीत क्षेत्रातील एकूण कामगारांपैकी शेतमजुरांचे प्रमाण सर्वाधिक आहे.
५. जिल्ह्यात साखर कारखान्यात काम करणाऱ्या नियमित कामगारांचे प्रमाण ४१४७ असूनहंगामी कामगारांचे प्रमाणे ५००१ आहे.याचाच अर्थ जिल्ह्यात साखर उद्योगाचा विकास झाल्यामुळे अनेक कुशल अकुशल कामगारांना काम मिळाले आहे.
६. जिल्ह्याची ६५ टक्के अर्थव्यवस्था शेतीवर अवलंबुन आहे.शिवाय ही शेती कोरडवाहु असून कोरडवाहु फळबारग लागवड मोठ्या प्रमाणावर झाली आहे.
७. विविध क्षेत्रात कारखान्यात, अस्थापनात, लघु व कुटीरउद्योगात काम करणारे कामगार असंघटित असूनत्यांचे प्रमाण खुप जास्त आहे.

सारांश

वरील विवेचनावरुन असे दिसून येते की, जिल्हाहा अवर्षणप्रवण असून जिल्ह्यात बीडी उद्योग, कापड उद्योग, इतर अनेक छोटे मोठे उद्योग, आस्थापना कार्यरत असूनहे क्षेत्र असंघटित आहे. त्यामुळे जिल्ह्यात दारिद्र्य, बेकारी, व विषमता हे प्रश्न दिसून येतात.मात्र संघटित क्षेत्राबरोबरच असंघटित कामगारांची संख्या अधिक असल्याने वरील प्रश्न दिसून येतात.

संदर्भ

१. अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय महाराष्ट्र शासन आर्थिक गणना २००५
२. सन २०११ ची जनगणना जिल्हा रोजगार व स्वयंरोजगार केंद्र
३. अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय महाराष्ट्र शासन
४. जिल्हा कामगार कल्याण मंडळाचे आर्थिक अहवाल २०११ ते १६
५. Internet